

В. М. Білик

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

А. М. Цапко

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

В. Л. Ялліна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ЛІДЕРСТВО ЯК СКЛАДОВА SOFT SKILLS У ФОРМУВАННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Актуальність дослідження зумовлена зміною вимог ринку праці до системи вищої освіти щодо підготовки студентів як майбутніх спеціалістів нової формації, спеціалістів-лідерів, активних суб'єктів із розвиненими компетентностями до самореалізації. Підкреслюється важлива роль універсальних навичок, які ще називають soft skills. На основі теоретичного аналізу виділено основні групи м'яких навичок: базові комунікативні навички, лідерство, навички самоуправління, навички ефективного мислення.

Для формування конкурентоспроможного фахівця лідерство стає головною умовою зміцнення адаптивних, діяльних і творчих якостей у культурно-освітньому просторі. Лідерство забезпечує підґрунтя для ефективної діяльності в освітній сфері, створює умови для прояву ініціативи, відповідальності та активної позиції фахівця та забезпечує його професійну мобільність і конкурентоспроможність.

Формування лідерства можливе лише через інтенсивну міжособистісну взаємодію студентів з викладачами та одногрупниками. У процесі професійної підготовки найбільш ефективного розвитку лідерських якостей можна досягти за допомогою інноваційних технологій.

У практичній частині статті описано досвід розробки та впровадження навчальних програм на основі використання ігрових проєктів як способу формування «м'яких» компетентностей у навчанні. Серед різноманітних форм, способів і методів навчання, спрямованих на формування лідерських якостей майбутніх учителів, можна виділити кейс-стаді, проблемне навчання, групові презентації, групові проєкти-мозаїки, панельні дискусії, рольові ігри, приклади з життя та спеціальні тренінгові вправи.

Зроблено висновок, що в умовах модернізації освітньої системи важливим стратегічним ресурсом усіх перетворень стає вчитель-провідник, здатний генерувати та сприймати інновації, готовий проявляти активність і творчість.

Ключові слова: лідерство, soft skills, здобувачі освіти, компетентності, заклади вищої освіти, майбутні вчителі.

Постановка проблеми. Сучасна освіта спрямована на формування у здобувачів ключових компетентностей, що створюють можливості для навчання протягом усього життя і, у свою чергу, гарантують конкурентоспроможність випускника та його самореалізацію. З боку роботодавців сформувалося соціальне замовлення на спеціалістів, що здатні приймати рішення та нести за них відповідальність, ефективно працювати в команді, домовлятися, швидко навчатися новим навичкам. Розвинені soft skills допомагають вирішувати різ-

номанітні завдання, працювати з іншими людьми, залишатися затребуваними за умови необхідності переходу в інші сфери професійної діяльності.

Роботодавці в умовах сьогодення готові приймати до себе фахівців, що володіють не лише фаховими знаннями, а й навичками, що називають «м'якими» або «гнучкими». Лідерство входить до soft skills. У прогнозі міжнародного експерта, консультанта зі стратегії бізнесу та передових технологій Бернарда Марра у списку 10 навичок на наступні десять років, опублікованих в Forbes, вклю-

чено лідерство, яке передбачає вміння ефективно розподіляти команду, надихати людей, мати гарні організаційні навички, вміти стимулювати проявляти здібності краще інших людей [15].

Сучасна освітня ситуація актуалізує важливість розвитку педагога-професіонала, що володіє необхідними професійними компетенціями, який здатний ефективно управляти різними видами дитячої діяльності та проявляти лідерську позицію.

Пошук інноваційної моделі школи, що буде орієнтуватися на учня, формує новий образ педагога-лідера, консультанта, комунікатора, керівника проєктів, новатора, дослідника. Вимоги до майбутніх педагогів закріплено у Професійному стандарті вчителя, Концепції педагогічної освіти, Концепції «Нової української школи». Згідно з ними, в умовах невизначеності, необхідно володіти додатковими навичками, що пов'язані з особистісними якостями та набуваються під час навчання в університеті: комунікативність, відповідальність, вміння мотивувати інших тощо. У трудовій діяльності вчителі використовують м'які навички щоденно, що дозволяє компетентно виконувати свої обов'язки.

Аналіз останніх досліджень. У сучасних зарубіжних дослідженнях проблему лідерства досліджували такі вчені як Р. Бенніс, Е. Богардус, Ж. Блондель, Б. Басе, Д. Дженнінгс, К. Левін, Р. Стогділл, Р. Такер, К. Фідлер, А. Хаер, С. Хук, А. Херманн та ін. Вітчизняними науковцями розкриваються питання формування soft skills у студентів (О. Біляковська, Н. Длугунович, Л. Зеленська, К. Коваль, О. Кравченко та ін.), лідерства в освіті (К. Демчук, О. Паламарчук, Д. Червона, В. Ягоднікова та ін), лідерської компетентності (Н. Волкова, В. Гладкова, В. Жигір, С. Калашнікова, В. Кульчицький, Н. Мараховська, В. Міляєва, С. Нестуля та ін), розвитку лідерських якостей студентів різних спеціальностей (В. Білик, Т. Гура, О. Друганова, О. Попова, Л. Рибалко, Р. Сопівник, А. Цапко, В. Ялліна та ін.) та ін. У працях звертається увага на формування лідерських якостей, створення методики для реалізації лідерського потенціалу через впровадження та апробацію різноманітних педагогічних моделей.

Науковцями Н. Семченко, В. Мороз, О. Кін та ін. розглядається розвиток компетенцій лідера у здобувачів освіти засобами дозвілленої діяльності, студентського самоврядування, у позааудиторній роботі, громадській діяльності, у процесі викладання психолого-педагогічних дисциплін, спецкурсів, що стосуються лідерства.

Мета статті – розглянути лідерство як складову soft skills у процесі підготовки майбутніх вчителів.

Виклад основного матеріалу. Дослідження та аналіз стану наукової розробки проблеми свідчить, що питання формування “soft skills” у про-

цесі фахової підготовки та подальшого професійного розвитку вчителя є предметом активних обговорень ученими педагогічної спільноти. Різні автори до soft skills відносять: навички, що допомагають виконувати професійні завдання [10; 11]; комунікативні навички, що допомагають будувати взаємовідносини з іншими людьми [15]; навички, до яких входить емоційний інтелект, здатність особистості виконувати поведінкові та когнітивні завдання [9]; когнітивні навички [12; 13]; лідерські, комунікативні вміння та відповідальність [14]; міжособистісні навички (почуття гумору, дружельюбність, емпатія, самоконтроль) та особистісні якості (вміння спілкуватися, працювати в команді, тайм-менеджмент, лідерські та організаційні навички) [15] тощо.

Отже, проведений аналіз праць науковців дає змогу нам узагальнити поняття “soft skills” майбутніх педагогів закладів вищої освіти як поєднання універсальних особистісних характеристик, поведінкових умінь і соціальних властивостей, які залежать від рис характеру, життєвого досвіду, що дозволяють спілкуватися, співпрацювати, вирішувати конфлікти, доповнюють професійні знання та є необхідними для ефективною педагогічної діяльності.

Слід зазначити, що вивчення педагогічних умов формування лідерських якостей та використання методів і прийомів розвитку лідерства сприятиме підвищенню ефективності професійної підготовки, більш глибокому розвитку особистісних рис та здібностей студентів в умовах навчання в закладах вищої освіти. Освітній простір закладу має забезпечувати формування у студентів самостійного мислення, вміння отримувати інформацію, інтегрувати знання з різноманітних галузей і застосовувати їх на практиці, будувати прогнози, приймати нестандартні рішення, генерувати нові ідеї.

В останні роки сформувалося чітке соціальне замовлення на підготовку в системі вищої педагогічної освіти спеціаліста з певним рівнем кваліфікації, який володіє чітко вираженими організаційними навичками, внутрішнім прагненням до соціальної активності, здатністю до довготривалої емоційної, вольової, інтелектуальної і фізичної напруженої праці заради досягнення цілей, здатної пропонувати нестандартні ідеї та вести інших за собою. Це відповідає вітчизняним педагогічним традиціям, які беруть до уваги як інтереси окремої особистості, так і суспільства та держави в цілому.

Виходячи з наукової теорії лідерства і розуміння лідера, що йде попереду, веде за собою, ми визначаємо лідера-педагога як особистість, якій довіряють і визнають, що здатна вести за собою колектив дітей (батьків, колег), пробуджувати їхню активність і інтерес, впливати на процес взаємодії, регулювати взаємовідносини, відповідально організувати ту чи іншу діяльність. Педагог стає зна-

чимим і безсумнівним авторитетом, який впливає на процес розвитку, навчання і виховання. І саме в умовах сьогодення, коли активно відбувається модернізація освітньої системи, педагог-лідер стає важливим стратегічним ресурсом перебудов, здатним генерувати і сприймати інновації, готовим проявляти активність та творчість [4].

Оскільки лідерство є достатньо складним утворенням, яке містить у структурі особистості системи певних характеристик та властивостей (мотиваційних, інтелектуально-вольових, поведінкових, соціально-комунікативних та ін.), важливо визначити якості, що обумовлюють їхній цілеспрямований розвиток та приводять особистість до позиції лідера [6].

Особистісні якості лідера, що були закладені ще у шкільні роки, мають розвиватися на наступних етапах життя. Особливо це актуальним є для студентського віку, оскільки саме у цей період починається процес життєвого, особистісного і професійного становлення та самовизначення, з'являється потреба у виконанні суспільно корисної діяльності, виокремленні з загальної маси і у прагненні до самопізнання та самовдосконалення. Сформованість лідерських якостей у здобувачів вищої освіти допомагає їм адаптуватися до нових пізнавальних ситуацій, синтезувати інформацію, доповнювати її та є невід'ємною частиною творчої діяльності. Молоді люди прагнуть проявити себе, сформувані затребувані на сьогоднішній день соціальні та професійні компетенції. В умовах неперервної зміни всіх сторін життя затребуваними стають молоді, енергійні, ініціативні лідери, що здатні об'єднати навколо себе однодумців, чітко і зрозуміло сформулювати перед ними нагальні, перспективні задачі, підтримувати у важкий період, вести за собою для досягнення нових висот. Одне з завдань багатьох закладів освіти є виявлення та розвиток молоді з лідерським потенціалом [8].

Як показали результати нашого опитування, яке було проведено серед здобувачів різних курсів ХНПУ імені Г.С. Сковороди, зберігається значна частина студентів, які за своїми особистими рисами не проявляють ініціативу, не прагнуть зарекомендувати себе, досягти своїми зусиллями престижного соціального статусу. Подібні прояви ускладнюють як процеси їхньої адаптації, так і професійного становлення. В силу цього у студентські роки виникає потреба певної організаційної і психолого-педагогічної діяльності з мотивування та надання допомоги молоді у розвитку їхніх лідерських прагнень, що впливатиме на конкурентоздатність та успішність в професійній сфері.

Зауважимо, що в межах однієї студентської групи завжди можливо виокремити студентів, яким краще за інших вдається організація та про-

ведення культурно-масових, суспільно-корисних, спортивних, профорієнтаційних заходів. Можна говорити про те, що у таких студентів наявні лідерські якості.

Слід відзначити, що навички soft skills органічно входять до змісту всіх навчальних предметів (циклу загальної і професійної підготовки). Зокрема це стосується педагогічних дисциплін.

Основне завдання педагога полягає в тому, щоб не тільки виявити лідерів у студентській групі, а й організувати таке професійно-творче середовище, яке допоможе кожному студенту самореалізуватися як лідеру. Активізація лідерських якостей студентів здійснюється через формування професійно-творчого потенціалу, що сприяє забезпеченню ефективного освітнього процесу, спрямованого на розвиток особистості його учасників. Ключовими характеристиками формування лідера виступають особистісні орієнтації майбутнього педагога, що базуються на прийнятті кожного студента як неповторної індивідуальності, що має власні інтереси, погляди, особистісні цінності і прагне до реалізації права вибору шляху саморозвитку та самовизначення. Серед технологій, що дозволяють реалізувати цілі формування творчого потенціалу студентів та розвитку їхніх лідерських якостей є коучмент, тьюторство, рефлексійні технології [7].

Проведений аналіз практичних досліджень дозволяє визначити декілька напрямів формування гнучких навичок у межах ЗВО:

- у процесі навчання (основних та вибіркових дисциплін);
- у позанавчальній та позааудиторній діяльності здобувачів;
- засобами післядипломної освіти та на підвищенні кваліфікації.

До основних видів діяльності, що сприяють формуванню soft skills у здобувачів освіти можна назвати:

- 1) навчальну діяльність (індивідуальну, групу, колективну);
- 2) виховну діяльність (участь у виховних заходах, проєктах);
- 3) наукову діяльність (захист індивідуальних або колективних проєктів, членство в наукових товариствах, асоціаціях, творчих клубах);
- 4) громадську діяльність (студентське самоврядування, громадські молодіжні організації);
- 5) представницьку діяльність (навички самопрезентації себе, команди, молодіжної громадської організації, освітнього закладу тощо).

Як показує досвід роботи викладачів кафедри освітології та інноваційної педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди, високою ефективністю користуються також практико-орієнтовані проєкти, що впливають на становлення лідерів серед студентської молоді, так як учасники підгруп можуть про-

являти ключові лідерські якості в соціально-значущій діяльності. Крім того, розвиток лідерських компетентностей можливо реалізувати у різних форматах. Так, в межах навчальних дисциплін проводяться тренінгові вправи з розвитку лідерства у молодих людей. На першому (бакалаврському) рівні вищої освіти у межах вивчення педагогічних дисциплін «Загальна педагогіка» та «Провайдинг освітніх технологій», з метою розвитку навичок комунікативності, вмінню виступати публічно та працювати в команді, студентам пропонується визначити та намалювати у вигляді гербу свої особистісні якості, які допоможуть стати їм педагогом-лідером. На семінарських заняттях здобувачі відпрацьовують вправи для розвитку внутрішньої педагогічної техніки та навичок саморегуляції емоційного стану. Також використання активних методів навчання (кейс-методу, брейн-стормінгу, тренінгу, вправи та інші), під час занять здобувачів сприяють підвищенню рівня саме гнучких навичок.

Також, під час вивчення ДВВ «Лідерство і соціальне партнерство в освіті» на спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки ООП «Освітологія», у здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти формуються такі важливі якості майбутнього педагога-лідера, як от: комунікативні (соціальні) навички, емоційний інтелект, гнучкість мислення, вміння приймати рішення та інші. Наприклад, метою семінарського заняття-тренінгу «Я – лідер» є розвиток комунікативних умінь здобувачів, формування здатності вільно говорити перед аудиторією, чітко висловлювати власну точку зору, оперувати фактами, спиратися на особистий досвід, удосконалення вміння слухати інших. Вправа «Дозволь собі бути щасливим» вчить здобувача-магістранта аналізувати свій особистий потенціал, головні досягнення та перспективи власного майбутнього. У форматі чек-листа відобразити список успіхів у минулому (освіта, захоплення, спорт, мистецтво, вміння спілкуватися, волонтерство тощо) та продемонструвати свої досягнення у вигляді самопрезентації за допомогою лише 15 слів.

Також, в основі роботи з молоддю важливе місце посідає педагогіка співробітництва. Організація діяльності спрямована на набуття лідерського досвіду, коли кожен може в ході роботи реалізувати різні позиції соціальної взаємодії – від виконавця до організатора. При цьому продуктивними є особистісно-орієнтовані технології, такі як рольові ігри, дискусії, організація мозкового штурму, проведення ситуаційного аналізу, тренінги, самопрезентації, соціальні лідерські проекти.

Під час позааудиторної роботи здобувачі беруть участь у заходах студентського парламенту, роботі профспілкової організації, науко-

вих гуртках, науково-практичних конференціях, круглих столах. Це позитивно впливає на розвиток навичок самоорганізації. Студентська молодь залучається до публічних виступів, презентацій та навчається відстоювати свою точку зору. На базі університету є можливість організувати окремі конкурси, наукові роботи, олімпіади, проходити відбір для щорічного стажування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволяє зробити висновки, що soft skills – це навички, вкрай необхідні в особистій та професійній діяльності. Реалії життя переконують, що в різних ситуаціях, сферах діяльності будуть корисними навички критично та творчо мислити, працювати в команді, приймати виважені та відповідальні рішення, протистояти стресовим обставинам. Саме предмети педагогічного спрямування надають можливість розвивати м'які навички.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні формування лідерських якостей здобувачів вищої педагогічної освіти в позааудиторній діяльності.

Список використаної літератури:

1. Білик В. М., Ялліна В. Л. Роль soft skills у створенні персонального бренду майбутніх учителів. *Управління та інновації в освіті. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції*. Одеса, 2022. С. 109-112.
2. Білик В. М., Ялліна В. Л. Технологічні аспекти викладання модуля «Освіта і виховання в мультикультурному середовищі» для розвитку у студентів лідерських якостей. *Теорія та методика навчання та виховання*. Харків, 2023, № 54, С. 7-17.
3. Дзевницька Л. С., Цапко А. М., Солтис Н. В. Забезпечення розвитку soft skills у студентів вищих навчальних закладів: інноваційні стратегії та ролі освіти. *Перспективи та інновації науки*. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина» 2023. № 14 (32). С. 149–160.
4. Дидактика лідерства. Сучасні погляди на формування лідерської компетентності здобувачів вищої освіти: монографія / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, Н. В. Кононец. Полтава : ПУЕТ, 2021. 591 с.
5. Друганова О. М., Білик В. М., Денисенко А. О. Досвід формування вчителя-лідера в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди. *Теорія та методика навчання та виховання*. Харків, 2022, № 53, с. 26- 38.
6. Мараховська Н. В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу: автореф. дис. кан. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2009. 20 с.

7. Попова О. В. Цапко А. М. Екстеріоризація лідерського потенціалу здобувачів вищої освіти у процесі формування в них активної соціальної позиції. *Педагогічні науки: теорія та практика*. Запоріжжя. 2022. №1 (41). С. 285–291.
8. Романовський О.Г., Михайличенко В.Є., Грень Л.М. Педагогіка лідерства: монографія. Харків: НТУ «ХПІ», 2018. 450 с.
9. Cinque M. “Lost in translation”. Soft skills development in European countries *Tuning Journal for Higher Education*. 2016. Vol. 3. No. 2. P. 389-427. [https://doi.org/10.18543/tjhe-3\(2\)-2016pp389-427](https://doi.org/10.18543/tjhe-3(2)-2016pp389-427)
10. Cobb E. J., Meixelsperger J., Seitz K. K. Beyond the classroom: fostering soft skills in professional LIS Organization. *Journal of Library Administration*. 2015. Vol. 55. No. 2. P. 114-129. <https://doi.org/10.1080/01930826.2014.995550>
11. Goleman D. Leadership that gets results. *Harvard Business Review*. 2000. Vol. 78. № 2. P. 78-90.
12. Hurrell S. A., Scholarios D., Thompson P. More than a “humpty dumpty” term: strengthening the conceptualization of soft skills. *Economic and Industrial Democracy*. 2012. Vol. 34. №. 1. P. 161-182. <https://doi.org/10.1177/0143831X12444934>
13. Matteson M. L., Anderson L., Boyden C. Soft Skills: A Phase in Search of Meaning. *portal: Libraries and the Academy*. 2016. Vol. 16. №. 1. P. 71-88. <https://doi.org/10.1353/pla.2016.0009>
14. Riemer M. J. English and communication skills for the global engineer *Global Journal of Engineering Education*. 2002. Vol. 6. №. 1. P. 91-100. <https://www.researchgate.net/publication/246071114>
15. Robles M. M. Executive perceptions of the top 10 soft skills needed in today’s workplace. *Business and Professional Communication Quarterly*. 2012. Vol. 75. No. 4. P. 453-465. <https://doi.org/10.1177/1080569912460400>
16. The Top 10 Most In-Demand Skills For 2030: веб-сайт. URL: <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2023/02/14/the-top-10-indemand-skills-for-2030/?sh=9f9e6722fb91>

Bilyk V., Tsapko A., Yallina V. Leadership as a component of soft skills in forming the competitiveness of higher pedagogical education students

The relevance of the research is conditioned by the changes in the demands of the labor market to the system of higher education for the training of students-future specialists of the new formation, specialists-leaders, active subjects with developed competences for self-realization. The important role of universal skills also called soft skills is emphasized. Based on the theoretical analysis, the main groups of soft skills are identified: basic communication skills, leadership, self-management skills, effective thinking skills.

To form a competitive specialist, leadership becomes the main condition of adaptive, active and creative qualities strengthening in the cultural and educational space. Leadership provides grounds for efficient activity in the field of education, creating conditions for manifestation of initiative, responsibility and active position of a specialist and ensuring his/her professional mobility and competitiveness.

The formation of leadership is only possible through students’ intense interpersonal interaction with teachers and groupmates. In the process of professional training, the most effective development of leadership skills can be achieved by means of innovative technologies, and specifically Internet technologies, interactive technologies that have proven themselves positively in the world educational practice and in universities.

The authors give examples of relevant educational projects that have designed in response to this educational challenge. The practical part of the article describes the experience of developing and implementing training programs based on the use of game projects as a way of forming “soft” competencies in education. Among the various forms, ways and methods of educational work aimed at leadership qualities formation of future teachers there are case studies, problem-based learning, group presentations, jigsaw group projects, panel discussions, role playing, real-life example and special training exercises.

The conclusion is drawn that in the conditions of modernization of educational system the leading teacher becomes the important strategic resource of all transformations capable to generate and perceive innovations, ready to show activity and creativity.

The prospect of further development of this problem identifies the issue of formation of leadership qualities among students in the non-auditing work

Key words: leadership, soft skills, students, competence, higher education institutions, future teachers.